

HELENA VISTA PER L'ÈPICA I LA HISTORIOGRAFIA

Joana ZARAGOZA I GRAS

La matèria mítica en què s'ha basat la literatura grega ha anat acoblant-se als diferents gèneres literaris. L'epopeia, gènere cortesà per excel·lència, es recrea en el mite, arribant a una divinització de personatges històrics. En deixar pas aquesta epopeia a una lírica, a una tragèdia, historiografia, filosofia, ja dins d'un nou ordre de la polis, el mite va essent criticat i racionalitzat.

Durant molt de temps, la concepció mítica del passat va cedint progressivament el terreny a una nova forma vital que desembocaria en la concepció racional, en la història de Tucídides. El pas intermedi està a Heròdot, en una obra plena d'elements històrics sota una forma mítica, i molt proper a Homer. Això s'acompleix en el logògraf fins al punt que qualsevol personatge es recobert d'una aurèola divina, supeditat, ben entès, a la voluntat dels déus.

Però Heròdot es mou en un món on encara el mite té un lloc important, encara la societat del seu temps no està prou preparada perquè, oblidant-se de la llusor de l'època heroica, pugui trobar definitivament uns nous fonaments teòrics; tanmateix tampoc accepta, ulls clucs, la tradició mítica i formula crítiques en contra d'ella.

Fins ara la divinitat ha estat centre d'atenció, i en Heròdot encara es mou tot mitjançant un Theion i la intel·ligència humana continua no tenint res a fer en contra d'un oracle; la història incipient serà, com ha dit el Dr. Alsina, l'últim reducte per la divinitat.

Passem ara a la forma d'organització de la societat en els dos moments històrics que ens ocupen:

D'una estructura tribal d'època homèrica s'arribarà a un Estat, canviant tota la ideologia, i, d'una manera paral·lela, es fa cap a l'especulació dels presocràtics i a l'empirisme.

No hem d'oblidar la gran influència jònica a l'obra heredotea i és per aquesta raó que veurem reflectit aquest trencament a la seva obra.

Fortament influït per l'esperit joni, s'inspira també, de vegades, en la rica tradició d'aquest mateix poble. Es fixa en el cicle èpic i interfolia el que podríem anomenar narracions amb un personatge central destacat i d'una gran tradició. Una d'aquestes narracions apareix en el llibre II i té com protagonista Helena com originadora de desgràcies per al poble troià i, per tant, execrada.

Perquè ni Príam, ni els altres parents eren tan insensats per a arriscar-se ells mateixos, llurs fills i llur ciutat, per tal que Alexandre visqués amb Helena... Tot i que fos Príam qui visqués amb Helena l'hauria tornada als aqueus, si això l'havia d'alliverar dels mals que li arribaven. Hdt. II 120-121

Qualsevol dels mites recollits pel logògraf es veu racionalitzat, si no tret de la seva aura d'intocable, tal com esdevé amb la història anomenada més amunt.

La història d'Helena es distorsiona al llarg del temps, adaptant-se a les circumstàncies vitals, costumistes i culturals, de les distintes èpoques. En aquest context, un tema digne d'un estudi exhaustiu, és el de la importància, més o menys gran, de la dona en la vida política i social grega, que provoca moviments pendulars, incidents en la sublimació o enfonsament, temporals i cíclics, de la muller de Menelau.

De bon principi ens trobem l'Helena de la versió homèrica, patètica en la seva indefensió, fins al punt que els mascles més importants de Troia, els més propers a Paris (el seu pare Príam i el seu germà gran, el primogènit Hèctor, els més perjudicats quan a defensors de l'honor públic de la família reial iliònica, un cop posat en perill pel segrest d'Helena per obra d'Alexandre) mostren llur estimació i consideració envers ella segons es pot llegir a *L'Iliada* XXIV 762 ss.

Hèctor, el cunyat més estimat, el meu espòs el deiforme Alexandre em conduí a Troia, tant de bó m'hagués mort abans! I durant els 20 anys que han passat d'ençà que vaig arribar i deixar la meua terra, mai no he escoltat de la teua boca paraula ofensiva o grollera, i, si al palau algun cunyat o esposa d'aquells o la sogra em sermonejava -doncs el sobre sempre fou carinyós com un pare-, contenes l'enuig amb la teua benevolència i les teves suaus paraules.

En canvi, segons Heròdot, els amants no arribaren a desembarcar a les costes de l'Àsia Menor, sinó que varen arribar a Egipte, com afirma el Llibre II, 113, 8 ss.

Ja en mig de l'Egeu uns vents contraris el portaren fins al mar d'Egipte i des de allí, com no amainaren els vents, arribà a l'Egipte.

Malgrat tot, els dos autors conflueixen en la imatge global que Helena deixà en l'ànim del poble troià i en la profunda enemistat i animadversió que aquest li mostrava.

S'ha de tenir en compte que els dos autors aquí tractats són, lògicament, influïts per la preponderància pública de les idees polítiques que dominaven l'opinió en cadascuna de les èpoques que van viure.

Homer, en plena vigència monàrquica i aristocràtica, fa que Helena esquivi el càstig merescut, mercès a la seva bellesa. El cicle vital dels temps heroics es caracteritza pel caràcter absolutista segons el qual els prohoms governaven el demos. D'ací que la societat estructurada en piràmide aboqui tots els seus beneficis en el vèrtex superior, el monarca, sense que aquest vegi la potència de la seva autoritat, disminuïda pel judici dels súbdits; i, a més a més, l'organització estableix uns canons dirigits contra aquells que el mateix rei menyspreja perquè són tan sols un instrument d'una subjugació tirànica.

Dins d'un altre ordre de coses, Heròdot concreta, de manera fefaent, l'esperit demòcrata que animava aleshores els països de la península hel·lènica que ell anava visitant. La classe mitja, confiscadora dels poders públics, de moment, respectava les formes engendrades per un criteri moral igualatori i de compliment obligat, a fi de poder desenvolupar-se i sobreviure dins d'ell. Això podria explicar el fet que Heròdot prefereixi la versió del viatge a Egipte (Hdt.II 118 ss) i la salvaguarda a mort de l'honor de Menelau i l'honra d'Helena:

No deixaré que t'enduguis aquesta dona ni els tresors, ans jo la guardaré pel teu hoste grec fins que ell en persona vulgui venir a cercar-la Hdt.II 115

Noti's la cura de l'autor en fer separar els dos personatges causants de l'incident.

Homer fa dir a Menelau el motiu de la intensitat del dolor i l'enuig que produï en ell l'acció de Paris: el seu sacríleg despreci per l'arrelat i antic costum grec de respectar tant l'hoste com l'amfitrió:

Us emportareu, a més a més de molts béns, la meua legítima muller, que us havia rebut amigablement Il. XIII, 624

Incideixo en l'existència d'un codi moral i repressiu, utilitarista en època d'Heròdot, en comparar la versió que l'historiador ens dona de la conducta de Menelau que demostra clarament la seva irritació per l'incompliment dels usatges d'hospitalitat:

...i rebé generosa hospitalitat i recuperà Helena intacta i tots llurs tresors. Però un cop tingué el que delejava, Menelau es comportà com injust envers els egipcis. Hdt. II, 119

Els dos gèneres literaris, èpica i historiografia, àpex d'estructures de poders molt distints, respectivament, es patentitzen en el sentiment que cadascun dels autors vol despertar en el lector: Per part d'Heròdot, una antipatia basada en una argumentació partidista, simple, i, molt probablement, no falta de puerilitat; puerilitat evidenciada tant en les raons que fonamenten la seva donació al poble egipci, com la defensa de la seva afeció, sense importar-li condemnar actituds o desfigurar, probablement per aquests fets que son útils per recolzar la seva intenció.

Es necessari no oblidar que Heròdot reacciona com a moralista pel que fa referència a Alexandre i pretén condicionar la sensibilitat d'aquells que llegiran la seva obra. Alexandre és reu de baixesa als ulls de Proteu per la seva execrable actuació, però a la vegada el rei d'Egipte no pot prendre venjança en nom de Menelau, perquè els seus lligams morals relatius a l'acompliment dels usatges d'hostatge, ho impossibiliten. Aquest es l'únic motiu que fa que el segrestador torni indemne, si bé sol, d'Egipte. Hdt. II 115

Homer, al contrari d'Heròdot, té una gran simpatia envers la figura d'Helena i no demostra menysprear massa Paris i el tracta fins i tot amb la dignitat que la seva sang el fa mereixedor.

Homer supedita, en ésser immers en una societat aristocràtica, els actes purament terrenals i llurs conseqüències ètiques, a valors que qualifiquen el constant distanciament entre realitat aristocràtica i aspiracions populars. Sota el seu punt de vista la bellesa d'Helena i el llinatge de Paris són dos valors que no mimven en absolut per culpa de les implicacions de tipus ètic-moral que comporten les actituds de tots dos, al llarg de les declaracions de guerra, setge i subsegüent captura de Troia. En últim lloc, la responsable és la moira, imprevisible, que fa i desfa sense que l'essència dels protagonistes es vegi afectada més del que podria ésser-ho en treure-la d'un bany de mercuri.

En el relat referent a Helena, Heròdot assegura la no ignorància d'Homer pel que fa referència a la diferent versió dels esdeveniments, però aquesta segons versió no li era tan convenient per al gènere literari, l'epopeia.

...no era tan convenient per a l'epopeia com aquella que va fer servir. Hdt.II, 116.

L'historiador vol fer creure als seus lectors que Homer va ometre la versió que ell explica per motius de conveniència. (Hdt.II,112-117). De totes maneres, el que sí que és ben cert és que cadascú tira l'aigua al seu molí i introdueix uns canvis segons el públic al qual es dirigeix.

A l'*Ilíada*, Helena es troba a dalt de la ciutadella, al costat del seu sogre, esperant de contemplar el combat que està a punt de produir-se i és focus d'escarni dels troians que la tenen com a causant de les seves desgràcies.

Heròdot racionalitza la història i explica que, essent Alexandre el fill petit de Príam, no es podien sacrificar dos pobles, aqueus i troians, per una dona. Aquesta hauria estat tornada en el cas de trobarse a Illió; era deure de Príam lliurar-la, però de la mateixa manera varen haver de patir totes les calamitats abans que Menelau, convençut que la seva esposa no és allí s'encamina a Egipte per recuperar-la. No desaprofita ací l'ocasió el logògraf per donar una opinió particular un tant moralitzadora i testimoni del canvi de mentalitat, ja que la guerra s'ha produït perquè els déus així ho han volgut:

...sens dubte la divinitat els preparava la perdició total, per deixar patent als homes que, per als grans delictes, també són grans els castigs dels déus. Hdt. II, 120

Tot el que he dit fins ací seria una mostra de com els informes mítics que acostumen a relacionar-se amb el personatge d'Helena, malgrat ésser distintament manipulats per un poeta com Homer o un historiador com Heròdot, continuen tenint uns certs punts de contacte, en concret, la no superació d'un ordre diví per part d'Heròdot, que segueix atribuint-li l'última paraula, malgrat que ja ha rebut un bany del racionalisme imperant en l'època i que semblaria, en un principi, ésser el prou prepotent com per trencar, des de postulats teòrico-racionals, amb allò que en Homer era absolutament arbitrari però perfectament admissible, si es té en compte la dinàmica interna que encarrila les dades mítiques a través de les coordenades més adequades al gènere èpic.